

Halmos Károly – Tamás Máté

A HADISZÁLLÍTÁS ÚTJAI ÉS ÚTVESZTŐI*

Kapiller Imrétől különböző időpontokban és eltérő – mégis bizonyos szinten összekapcsolódó – kutatási témánk miatt kaptuk meg negyedrétegjegyzeteit, illetve azok fénymásolatait. Ezek az 1844. július 12-én (avagy ahogy a zsidó közösség számon tartotta: 5604. tamuz 25-én)¹ meghalt Gottlieb Mayer kanizsai zsidó kereskedőről szólnak, és főként a Zala vármegyei közgyűlés jegyzőkönyveiből és irataiból kinyert adatokat tartalmazzák. A 19. század közepéig Gottlieb Mayer kereskedő volt ugyanis a legfontosabb üzleti szereplő azok közül, akik a császári-királyi hadseregnek a vármegye területén állomásozó és azon átvonuló alakulatait élelemmel látták el. Az 1843–1844-ben Zala vármegyében játszódó történetben azonban csupán mellékszereplőként fog feltűnni, ugyanis az 1843/1844. katonai évre, vagyis az 1843. november 1-jétől 1844. október 31-éig tartó időszakra a vármegye nem vele, hanem galsai Kovács² Vendel (1796–?) várnaggyal kötött szerződést az élelmezésre.

Az esetről több egyéntől származó, eltérő szempontú és más-más időben készített kézirat maradt fenn különböző archívumokban:³ az egyik textus a főszereplő, galsai Kovács Vendel *Zalai titkok* című kötete, a másik szöveg a fiáé, galsai Kovács Ernőé (1825–1915), a harmadik pedig rövidebb terjedelmű szövegek csoportja, amelyet a vármegye különböző tisztviselői alkottak meg. A Kovács Vendel által írt kötet 302 számozott oldalon 11 fejezetből áll. A szerző a szöveget különböző időpontokban jegyezte le, sőt több szövegrészt a fejezet megírása után még számos betoldással látott el.⁴ Kovács Vendel fia, Ernő nyolc, kötetenként eltérő terjedelmű kéziratot hagyott hátra. Apjához hasonlóan különböző időpontokban írta, a már elkészített szövegrészekhez pedig utóla-

* A szöveghez fűzött észrevételeiért Lázár Balázsnak, Nagy Nórának, Réfi Attilának, Schramek Lászlónak, Sebők Richárdnak, Szemethy Tamásnak és Szijártó M. Istvánnak, illetve – a levéltári irattanyaggal kapcsolatban nyújtott segítségéért – Kulcsár Bálintnak tartozunk köszönettel.

¹ *Hevra Kadisha Nagykanizsa Alphabetischen-Geordnetes Namenverzeichnis der israelitischen Friedhoefe zu Gross Kanizsa*. Nagykanizsa, 1865, 17.

² Mivel Kovács Vendel és fia, Ernő családneve több formában (pl. Kovách, Kováts) szerepel a különböző szövegekben, így az autográf szignatúrát tekintettük irányadónak és a név írásmódját ez alapján egységesítettük.

³ Az esetre és az ezzel kapcsolatban készült szövegekre Kiss Zsuzsanna tanulmánya hívta fel figyelmünket. Lásd Kiss Zsuzsanna: Apák és fiúk. Egy Zala megyei naplóíró kisnemesi család két nemzedéke. *Aetas*, 2008. 3. sz. 5–24.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL ZML) IV. 433. Nr. 5751. (a továbbiakban: *Zalai titkok*.) A szerző 1859. január 11. és 1860. május 20. közé keltezte a különböző fejezeteket, jóllehet az egyik datálás nélküli maradt. Az egyes fejezetek végén következő üresen hagyott, paginált oldalak is azt valószínűsítik, hogy a szöveget különböző időpontokban szerkesztették egybe.

gos betoldásokat illesztett.⁵ Az 1843–1844-ben történt eset leírása az 545 oldalas első kötetben – a tartalomjegyzék szerint – a *Zala megyei 1843 évi követválasztások* című fejezetben szerepel.⁶ Ugyanakkor az esettel kapcsolatban többé-kevésbé megtalálhatók a különböző vármegyei közgyűlésekről készített jegyzőkönyvek a vonatkozó bejegyzésekkel és az azokhoz csatolt iratokkal, illetve ezeken kívül az esethez kapcsolódóan számos adatot tartalmaz az 1843/1844. katonai évre vonatkozó főadószedői számadáskönyv is. Ezek a szövegek több szerző (hivatalviselő egyének) által íródtak, azonban – a Kovács Vendel és fia, Ernő szövegeitől eltérően – szinte az esettel azonos időpontban keletkeztek. Az 1843–1844-ben történt esethez kapcsolódó, különböző szempontú és eltérő egyének által konstruált szövegekből kiindulva a következőkben egy olyan helyzetet elemzünk gazdaságtörténeti szempontból, amelyben egy Zala vármegyére vonatkozó hadiszállítási vállalkozást szerettek meg (és buktak el). Ezzel kapcsolatos szövegalkotásunknak azonban aktuálisan leginkább a problémák és kérdések feltevése lehet a célja.

Az 1843–1844-ben történt eset leírását bár eltérő módon indította az apa, Kovács Vendel és fia, Ernő, a tárgy mégis ugyanaz: a katonák élelemmel és azok lovainak takarmánnyal való ellátása. Míg Kovács Vendel csupán arról írt, hogy („[e]zelőtt több évig”) a vármegye a katonaság ellátását mint kötelezettséget vállalkozóval (vagy vállalkozókkal) való leszerződés útján látta el, ami egy-egy katonai évben mintegy 40–50 000 konvenció forintosjába került az adózó nem nemes népességnek,⁷ addig fia, Kovács Ernő már – apja hadbiztosi hivatalviseléséből kiindulva – másképp emlékezett. Ernő szerint ugyanis („ezelőtt” – ebben az esetben sem tudható, melyik időszakot jelentheti) a vármegyében állomásozó és azon átvonuló katonai alakulatoknak és lovaiknak járó porciót (oralis, illetve equilis portio) is természetben adták át, amelynek begyűjtését és raktárba való szállítását a vármegye hadbiztosai felügyelték járasonként (ahogy 1820-tól a szántói járásban tette apja, Vendel is). A vármegye azonban valamikor (az „[u]tolsó években”) és valamiért változtatott a gyakorlatán, és már nem természetben, hanem kész-

⁵ Lásd ehhez Kiss: i. m. 5–7.

⁶ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Fol. Hung. 1419./I. (A továbbiakban: *Naplóm.* I.) A kötetet a szerző nem datálta, a kötet cím szerint 1848. szeptember 21-ig tart az események leírása. A kötet megírásának többidejűségét bizonyítják az utólagos betoldások vagy éppen a tartalomjegyzékben és az adott fejezet kezdeténél lapszéli jegyzetként szereplő címek eltérése(i), így a tartalomjegyzékkel szemben lásd a 178. oldalon: *Zala megyei követválasztások*. A többkötetnyi szöveg bizonyos részeit maga a szerző jelentette meg vagy pedig a későbbiekben közölték. A szövegkiadásokhoz lásd Kiss: i. m. 6., 6–8. lj.

⁷ *Zalai titkok.* 47. – Az 1843/1844. katonai évre vonatkozó katonai kiadások, amelyeket Zala vármegyében a házi pénztárból finanszíroztak, 48 055 konvenció forint 59,625 krajcárt tettek ki Koppány Ferenc főadószedő szerint. Lásd MNL ZML, IV.9.p. 1843/1844. (XI. Katonai veszteségek.) A krajcár 1858-ig a konvenció forint hatvanad része volt. A konvenció forint közel 12 gramm ezüstöt (a szövegekben ezért használták az ezüst forint kifejezést), s ekként egy krajcár elvben szűk egyötöd grammnyi nemesfém tartalmazott. A krajcár tört részét nyolcadokban fejezték ki. A szövegben az egységesség kedvéért tizedes törtet használunk.

pénzben szedte be a katonaság ellátására kivetett adót, és ebből pedig – árlejtés⁸ tartva – le tudott szerződni az ezt elvégezni képes vállalkozóval.⁹

A közgyűlési jegyzőkönyv és az ahhoz mellékelt iratok szerint 1843-ban a császári-királyi hadsereg a vármegye területén állomásozó és azon átvonuló alakulatainak ellátása már a Kovács Ernő által leírt módon történt. Az 1843. augusztus 7-én, hétfőn tartott közgyűlésen ugyanis – a vármegye hivatalviselőinek köréből – Kerkapoly István első alispán elnökletével választmányt alakítottak. Ennek oka az volt, hogy az 1842/1843. katonai évre szóló szerződés közel három hónappal később, 1843. október 31-jével lejárt, ezért a vármegye területén állomásozó és azon átvonuló katonai alakulatoknak, illetve azok, valamint a vármegye katona- és egyéb lovainak¹⁰ a következő katonai évre vonatkozó élelmezése érdekében árlejtést kellett meghirdetni, az azt elnyerő vállalkozóval – a vármegye nevében – szerződést kellett kötni, majd azt jóváhagyás és bejegyzés érdekében a közgyűlésnek be kellett mutatni. A választmány a szeptember 12-ére, keddre kitűzött árlejtésről szóló végzést – amely a későbbiekben szeptember 11-ére, hétfőre módosult – kihirdetés céljából a hat járás főszolgabiráinak is kiadta,¹¹ így az árlejtésről szóló információ a szomszédos vármegyékbe is eljut(hat)ott.¹² Az árlejtést a módosított időpontban, szeptember 11-én Zalaegerszegen, a vármegyeháza nagytermében tartották, az ezt követően megkötött szerződést a szeptember 17-én, vasárnap ugyanott tartott közgyűlésen ismertették a jelenvoltakkal.¹³

⁸ „Az adásvevési alkuban a hagyott, vagy tartott árnak le[jj]ebb szállítása, kevesbitése, különösen árverés alkalmával, midőn a kevesebbet követelőnek engednek valamely munkát, szolgálatot, stb.” – Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára*. I. kötet. Pest, 1862, 335. Vö. uo. 337. Lásd még uo. 1066.: „Árcsökkenés, valamely árnak le[jj]ebb verése, leszállítása.” (Kiemelés az eredeti szövegváltozatban.)

⁹ *Naplóm.* I. 195.

¹⁰ Tulajdonosi vagy szerződéses kötelezettség okán.

¹¹ MNL ZML, IV.1.a. 1843. augusztus 07. Nr. 2010. 158–159. A közgyűlési jegyzőkönyvi bejegyzéshez tartozó irat hiányzik.

¹² MNL ZML, IV.1.b. 1843. augusztus 31. és szeptember 18. Nr. 2382. – Csillagh Lajos másodalispán, Jakabfy Gergely főszámvevő és Simon Mihály főszolgabíró által aláírt jelentés, Zalaegerszeg, 1843. szeptember.17. (A továbbiakban: jelentés.)

¹³ MNL ZML, IV.1.b. 1843. augusztus 31. és szeptember 18. Nr. 2382. – Jelentés. A jelentéshez csatolt Csillagh Lajos másodalispán, Jakabfy Gergely főszámvevő, Simon Mihály főszolgabíró és Kovács Vendel vállalkozó által aláírt szerződés másodpéldánya, Zalaegerszeg, 1843. szeptember 11. (A továbbiakban: szerződés.) A szerződés 1843. szeptember 17-i közgyűlésen való ismertetéséről, jóváhagyásáról és két példányban (a szerződés eredeti példánya Koppány Ferenc főadószedőhöz került megőrzésre a jegyzőkönyvi bejegyzésből készített részes kiírás eredeti példányához csatolva, a szerződés másodpéldányát pedig a közgyűlési jegyzőkönyv megfelelő számú bejegyzéséhez csatolták) történő őrzéséről Zob János első aljegyző tett megjegyzést a szerződés másodpéldányára. Az 1843. augusztus 31-e és szeptember 18-a között tartott közgyűlésekről készített jegyzőkönyv 2382. számú bejegyzéséről Zob János adott ki – datálás nélküli (1843. szeptember 17-e utáni) – részes kiírást Koppány Ferenc főadószedő számára. A főadószedőhöz került – a részes kiírás eredeti példányához csatolva – a szerződés eredeti példánya is. A közgyűlési iratoknál pedig a részes kiírás másodpéldánya maradt.

A katonaság alakulatainak ellátása korábban, hogy úgy fogalmazzunk, „saját rezsi-ben” történt (ezen nem változtat az sem, hogy a vármegye elszámolt költségeivel a Főhadparancsnokság alá rendelten működő soproni hadipénztár felé). A változás után az ellátás átalány (pauszálé) rendszerűvé alakult át, és tovább monetarizálódott. Ez azt jelenti, hogy a továbbiakban a vármegye nem maga intézte az ellátást, hanem díjazás fejében másra bízta.

Az árlejtéssel egybekötött vásárlási rendszer leírása kapcsán azonban mind Kovács Vendel, mind pedig Kovács Ernő szövege morális értékítéletet tartalmaz. Mindketten úgy írtak róla, hogy a folyamat során a piaci és technológiai jellegű információk nem voltak sem bárki számára megismerhetők, sem pedig korlátlanul hozzáférhetők. Kovács Vendel leírása alapján csupán egy üzleti szereplő, Gottlieb Mayer számára osztottak lapot. Fia, Kovács Ernő szövegében már többszereplős a piac, csakhogy azok is „zsidók”, és úgy írt róluk, mintha összességében egy adott szereplőnek tekintené őket. Tehát – a két szöveg szerint – hiába az árlejtés, a piacra más szereplő nem volt képes belépni, tehát nem alakulhatott ki verseny. Eszerint a termék (ebben az esetben a hadseregélelmezés) áráról annak vásárlója döntött, és birtokolta az összes piaci és technológiai információt (ezt a közgazdaságtan monopszóniumnak nevezi). Kovács Vendel azonban akarva-akaratlanul félrevezeti az olvasót. A kötetbeli utólagos betoldásból kiderül, hogy neki a vármegye egyik hivatalviselőjével volt baja. Szerinte ugyanis Gottlieb Mayert az ábrázolt monopszónikus helyzet kialakításában Koppány Ferenc főadószedő támogatta (a sugalmazás szerint ellenérték fejében). Csakhogy a szövegben megjelenő vádaskodás alapja nem a megvesztegetés, hanem az, hogy sem a hivatalnok, sem pedig a vevő nem vette figyelembe a piaci árakat.¹⁴ Kovács Vendel feltehetőleg a legalacsonyabb árat várta volna el a vevő, Gottlieb Mayer részéről, ami a piaci árhoz igazodott volna.

A piaci ár azonban nem egyértelmű fogalom. Az árakat különböző paritásokon adták meg (ahogy ma is történik),¹⁵ hiszen egyrészt számolni kell a piacra vitel költségeivel, másrészt az élelemnek és a takarmánynak végső soron nem a piacra, hanem a fogyasztási helyre kell eljutnia. Kérdésként merül fel: vajon az a mennyiség, amelyik a katonasághoz eljutott, mind piacra került volna-e? Az alapvető élelmiszerek piaci ára meglehetősen érzékenyen reagál a piacra kerülő mennyiség változására, tehát a piaci árak elvileg nehezen hozhatók kapcsolatba a tartós szállítási szerződésekben foglalt árakkal. Általában véve is, a legalacsonyabb ár függhet attól, milyen költségek és mekkora nyereség számolható el benne. Lehet, hogy Kovács Vendel fejében egy szűkített önköltség-számításon alapuló elképzelés volt. Ennek egy nagyobb szervezet egyes részei közötti elszámolásban lehet helye,¹⁶ de egymástól tulajdonjogilag független szereplők között

¹⁴ „A piaci árszerek tekintetbe nem vételével azt egy tisztviselő, gőgös aristocrata úgy vezette, hogy az majd mindég kanizsai G[ottlieb] M[ayer] nevű gazdag zsidó kezébe került.” – A rövidítés feloldását itt külön jelezzük, hiszen az eredeti szöveghelyen a szerző G. M. monogramot használt. Lásd *Zalai titkok*. 47–48.

¹⁵ Leegyszerűsítve: átadás az eladó telephelyén, meghatározott átadási ponton, vagy pedig a fogyasztási helyen.

¹⁶ Miként az államszocialista tervgazdaságokban volt is.

aligha.¹⁷ Mindezeket az elvi ellenvetéseket azért kellett megtenni, hogy jelezhessük egyrészt azt, hogy amikor Kovács Vendel a konkurens gazdasági szereplőt immorálisként ábrázolta, saját fellépésének jogosultságát támasztotta alá, illetve már előrevetítsük, miféle problémákba ütközhetett, amikor Gottlieb Mayer helyébe lépett, hiszen az 1843/1844. katonai évre Kovács Vendellel szerződött a vármegye. Ezzel a lépéssel – ha jobban meggondoljuk – azonban önmaga is immorálissá vált. Ezért (is) érthető, hogy a hitelvesztés elkerülése miatt az eset elbeszélésében Kovács Vendel – fiával ellentétben – inkább az anonimitást választotta.¹⁸

Az 1843. szeptember 17-i közgyűlésen – ahol már a megkötött szerződést ismertették – arról tájékoztatták ugyanis a résztvevőket, hogy a vármegyében állomásozó és azon átvonuló katonai alakulatoknak és azok lovainak, illetve a vármegye katona- és egyéb lovainak élelmezését Kovács Vendel várnagy vállalta el. A jegyzőkönyvi bejegyzés és a hozzá kapcsolódó jelentés szerint a hat járásból érkező legalacsonyabb (ami nem feltétlenül a legmegfelelőbb) árajánlatot tevők csupán az adott járás területére vonatkozó élelmezést vállalták volna, így az egész vármegye területére vonatkozó árajánlat, amelyet Kovács Vendel tett, valóban a legalacsonyabbnak számíthatott. A jelentés szerint ugyanis Kovács Vendel az 1843/1844. katonai évet illetően az egész vármegye ellátását porciónként 1 krajcárral (0,017 konvenció forinttal), az előző, 1842/1843. katonai évre vonatkozó és már leszerződött árnál pedig 7 krajcárral (0,17 konvenció forinttal) alacsonyabb áron vállalta el.¹⁹ A beérkezett árajánlatokat – és nem utolsósorban az azokat tevők pozícióját²⁰ – látva azonban kérdés, vajon ezúttal szabadabban áramlott-e az információ: tudtak-e az ajánlattevők az ellátási területtel kapcsolatos módosításról? Akárhogy volt is, a legalacsonyabb ár érdekében a vármegyei tisztviselők – ahogy ma mondják – nagyot kockáztattak. Kérdés azonban, hogy ez valóban kockázat-e, vagy valami más.

Kovács Ernő szerint apja korábbi hadbiztosi pozíciójából kifolyólag rendelkezett bizonyos tudással a katonaság élelmezésével kapcsolatban,²¹ 1843-ban azonban Kovács Vendel várnagyi tisztséget töltött be. Ebben a pozícióban a vármegye által alkalmazott és a házi pénztárból finanszírozott rendfenntartók (hajdúk és pandúrok, közel nyolcvan fő) felettese volt, ezenkívül ő felügyelt a vármegyeházára és a börtönre is.²²

¹⁷ Még manapság is sokkal inkább elterjedt az a nézet, hogy a piacnak hatékonyságnövelő hatása van, mint az, hogy a tranzakciók piacosítása költségnövekedéssel jár. A két tétel nem zárja ki egymást, sőt inkább egyszerre „igaz”.

¹⁸ Lásd ehhez Kiss: i. m. 20.

¹⁹ Ebből azonban nem derül ki, hogy a katonáknak (oralis portio) vagy a lovaknak (equilis portio) járó adagról van-e szó.

²⁰ A muraközi járásból Csesznák János táblabíró, a lövői járásból Fábán Pál esküdt, az egerszegi járásból Hegyi Énok táblabíró, a kapornaki és a szántói járásból Schlesinger Bernard, végül pedig a tapolcai járásból Barabás János mezővárosi bíró tett ajánlatot.

²¹ *Naplóm*. I. 196. Lásd ehhez Kiss: i. m. 9. 16. lj. Kovács Vendel 1820-tól a pandúrok hadnagya, ugyancsak 1820-tól a szántó járás hadbiztosa, 1840-től pedig várnagy volt.

²² Molnár András: Zala megye közigazgatása 1790–1848. In: *Zala megye archontológiája*. Zalaegerszeg, 2000, 78. Lásd ehhez Halász Imre: Zala megye közigazgatása 1849–1860. In: uo. 101.

Ez jelenthetett valamiféle tájékozottságot, de nem jelenti azt a készségjellegű tudást, sem pedig azokat a hallgatólagoz és konkrét (a rendszerezett tudásból nem levezethető „itt és most” jellegű) ismereteket,²³ amelyek birtokában képes is lett volna teljesíteni a szerződés feltételeit. (Közgazdasági nyelven szólva az aszimmetrikus informáltság esete állt fenn.) A hadbiztosi pozíció betöltése kapcsán megszerzhető tudás ugyanis nem feltétlenül azonos a katonaság ellátásához szükséges piaci és technológiai információk tudásával. A vármegyei tisztviselők azonban tudatában voltak annak, hogy akivel a vármegye nevében leszerződtek, az lényegében nem rendelkezik elegendő tőkével. Először ugyanis kölcsönt adtak (vagy kellett kérnie) Kovács Vendelnek a vállalkozás elindításához. Bár maga a vállalkozó ezt a vármegye házi pénztárából kifizetett 2500 konvenciósi forint értékű kölcsönt „hozzájárulásnak” nevezte, sőt még le is tagadta, a későbbiekben azonban – havi részletekben – törlesztenie kellett a pénztárnak azt.²⁴

Kovács Vendel és az őt támogató vármegyei tisztviselők, mondhatni, fejest ugrottak a bizonytalanba. És itt a bizonytalanból szó szerint értendő. Kockázata csak ismételtető dolgoknak van.²⁵ Ez a kísérlet, amelyik végül Kovács Vendel bukásával járt, nem tekinthető ilyesminek. Az adott körülmények között a katonaság élelemmel való ellátása mint olyan, tulajdonképpen egy úgynevezett tapasztalati jószág volt. Ez azt jelenti, hogy a leszállított termékről (kenyér, zab, széna) csupán a teljesítés után derül ki annak tényleges minősége. A Kovács Vendellel kötött szerződés egy katonai évre, az 1843. november 1-je és 1844. október 31-e közötti időszakra volt érvényes, amelyben vállalta a vármegyében állomásozó és annak területén átutazó katonai alakulatok, illetve a vármegye katonai és egyéb lovainak az ellátását. A vállalkozónak abban az esetben is a szerződésben foglalt módon kellett ellátnia a vármegye területén állomásozó katonaságot, ha azt fegyvergyakorlat miatt mozgósították, vagy pedig a vármegyén kívülre vezényelték. A mozgósítás vagy a különböző csapatmozgások miatt megnövekedett szállítási költség is a vállalkozóra hárult, azt csupán utólag fizette visszaa vármegye. A vállalkozónak kellett minden terméket felvásárolni, a szénát és szalmát adagokra felkötöző egyéneket fel fogadni és kifizetni, a katonák porciójához tartozó kenyeret – saját tőkéből – megsütni. Mindezeket pedig a vármegye különböző településein állomásozó katonaság számára a megfelelő helyre, időközönként leszállítani. A vármegye – a tulajdonában lévő – magtárakat és lerakatokat a szerződés idejére használatra átengedte a vállalkozó számára az általa megvásárolt termékek tárolására. Ha valami károsodott, akkor a vállalkozónak kellett a kár ellenértékét megtéríteni.

²³ Lásd ehhez Polányi Mihály *hallgatólagoz tudás*, illetve Friedrich August von Hayek *helyi*, illetve *személyes tudás* fogalmait. Polányi Mihály: *Személyes tudás I. Úton egy posztkritikai filozófiához*. Budapest, 1994, 125–217.; F[riedrich] A[ugust von] Hayek: *The Use of Knowledge in Society*. *American Economic Review*, 1945. No. 4, 521–522.

²⁴ *Zalai titkok*. 50–51. Vö. MNL ZML, IV.9.p. 1843/1844. (XI. Katonai veszteségek, nr. 540.)

²⁵ „[...] consider the case [...] the chance that a building will burn. It would be as ridiculous to suggest calculating from a priori principles the proportion of buildings to be accidentally destroyed by fire in a given region and time as it would to take statistics of the throws of dice.” Lásd Frank H[yneman] Knight: *Risk, Uncertainty, and Profit*. Boston (MA), 1921, 215.

A szerződés szerint a katonalovak ellátásához előírt napi adag (adagonként 4,5 krajcár áron szállított) zabnak 5,19 kilogrammot (egy 30 napos hónapra és egy állatra számítva: közel 156 kilogramm zabért 2,25 konvenció forintot kellett fizetnie),²⁶ egy adag szénának – az összekötőzésre használt kötélén kívül – 4,48 kilogrammot, és egy adag alomszalmának 1,68 kilogrammot (egy adag széna és szalma együttesen 3,125 krajcár áron volt szállítandó, azaz havonta és állatonként közel 185 kilogramm széna és szalma közel 1,6 konvenció forint áron) kellett nyomnia.²⁷

Ezek a porciók az 1782-ben kiadott hadseregélemezéssel kapcsolatos rendelet által meghatározott mértékeknek feleltethetők meg. A vármegye katona- és egyéb lovainak előírt – egy napra jutó zabporción kívül – egy adag szénának 5,6 kilogramm és egy adag alomszalmának 1,68 kilogramm súlyt kellett nyomnia.²⁸ Ez nagyobb volt, mint a hadsereg lovainak járó porció, de ugyanazon az egységáron (egy széna és szalma adag együttesen 3,125 krajcár áron) adta el a vállalkozó. A katonáknak előírt napi adag rozskenyér súlyának pedig 1,12 kilogrammnak (vagyis havonta és fejenként közel 34 kilogrammnak) kellett lennie.²⁹ (Csak az érdekesség kedvéért érdemes megjegyezni, hogy a logisztika egyik ökölszabálya szerint a szállíthatóság a súlyegységre eső értékkel arányos. A zab esetében ez a mutató közel 0,9 krajcár/kilogramm, a széna és szalma esetében kevéssel több mint 0,5 krajcár/kilogramm. Természetesen ezek a mutatók még nem elemezhetők, hiszen még nem tudjuk, mi is lehetett a termények ára a felvásárlás helyszínén.)

Kovács Vendelnek a hadsereg számára vásárolt, az előírt időben és helyre szállított termékekről az adott katonai alakulat élelmezési tisztje, a vármegyének teljesített szállításokról pedig a főszolgabírók adtak igazoló nyugtát. Ezt a nyugtát kellett a vármegyei főadószedőnek bemutatni, aki ez alapján a vállalkozó által vásárolt és leszállított termékek – szerződésben szereplő – egységárát havonta fizette ki a házi pénztárból. A szerző-

²⁶ MNL ZML, IV.1.b. 1843. augusztus 31. és szeptember 18. Nr. 2382. – Szerződés. 1 adag zab 9 (bécsi száraz) iccét kellett magában foglaljon [1 bécsi száraz icce = 0,7686 liter vagy 0,5766 kilogramm – Lásd Bogdán István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Budapest, 1991. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltártan és történeti forrástudományok 7.) 292., 605.]. Vö. *Instruction für die Militar-Verpflegs-Beamte in Kriegs- und Friedens-Zeiten*. Wien, 1782, 81. – Az 1782-es hadseregélemezési rendelet ezt 1/8 alsó-ausztriai mérőben (ez 1756-tól azonos a bécsi mérővel) adta meg a zab porcióját. 1 alsó-ausztriai mérő = 46,11 kilogramm, azaz 1/8 alsó-ausztriai mérő = 5,76 kilogramm. Lásd Bogdán: i. m. 329–330., 610. Vö. uo. 281. Bogdán István bécsi fontban (1 bécsi font = 0,56 kilogramm) adta meg egy adag zab súlyát: 6 bécsi font = 3,36 kilogramm. Lásd Bogdán: i. m. 461., 623.

²⁷ MNL ZML, IV.1.b. 1843. augusztus 31. és szeptember 18. Nr. 2382. – Szerződés. 1 adag szénának 8 (bécsi) fontot, 1 adag szalmának – a kötözőanyagon kívül – 3 (bécsi) fontot kellett nyomnia. Lásd még Bogdán: i. m. 418., ill. *Instruction für die Militar-Verpflegs-Beamte*, 83.

²⁸ MNL ZML, IV.1.b. 1843. augusztus 31. és szeptember 18. Nr. 2382. – Szerződés. 1 adag szénának 10 (bécsi) fontot, 1 adag szalmának – a kötözőanyagon kívül – 3 (bécsi) fontot kellett nyomnia.

²⁹ MNL ZML, IV.1.b. 1843. augusztus 31. és szeptember 18. Nr. 2382. – Szerződés. Vö. *Instruction für die Militar-Verpflegs-Beamte*, 76. Az előírás szerint egy adag kenyértésztának két alsó-ausztriai fontot kellett nyomnia. Az előírt súlyt tehát még a sütés előtt kellett adnia, hiszen a nyers tészta a hő hatására nedvességet veszít, ezáltal pedig csökken a súlya.

désben külön kikötötték, hogy a hadbiztosi elszámoláskor kiderülő deficit ellenértékét a vállalkozónak kellett a házi pénztárnak visszafizetni. Az esetlegesen felmerülő költségvetési hiány megtérítésére szolgáló fedezetet a vállalkozó ingó- és ingatlan vagyona adta. Elvileg tehát a vármegyének tisztaban kellett lennie Kovács Vendel vagyonával, az értékbecslést azonban nem tartalmazza a szerződés.³⁰

* * *

Tanulmányunkban a vármegyei szintű hadiszállítási üzlet megszerzéséről szóló, Kovács Vendel, illetve fia, Kovács Ernő által konstruált szövegeket gazdaságtani fogalmak alkalmazásával értelmeztük. Apa és fia a vállalkozás bukását morálisan elítélendő összeesküvés eredményeként ábrázolták. Adható azonban egy üzleti elvű magyarázat is. Az utófinanszírozás rendszere miatt Kovács Vendelnek már a vállalkozás sikeres elindításához is szüksége volt a vármegye kölcsönére (2500 konvenció forintra). Enélkül nem tudott elegendő árut vásárolni. A vállalkozó azonban még e kölcsön ellenére is kénytelen volt a szerződés lejárta előtt a megrendelő vármegyének azt jelenteni, hogy nem képes a szerződés teljesítésére. A vármegye, hogy a katonai alakulatok ellátásában fennakadás ne történjék, kénytelen volt új árlejtést tartani, majd új vállalkozóval leszerződni, Kovács Vendeltől pedig a kezdőtőkétől szolgáló kölcsönt behajtani.³¹ Számos kérdés maradt azonban még megválaszolatlan. Az egyik legfontosabb: vajon mikor (hiszen azt már az 1843/1844. katonai év előtt bevezették) és miért változtattak a régi ellátási rendszeren? Az egyik válaszlehetőség logisztikai jellegű. Amíg a katonák házaknál voltak beszállásolva, addig az ellátmány szállításával nem kellett külön foglalkozni. Az elszállásolás összpontosítása azonban azonnal felveti a raktározás és az időzítés kérdését. Az ellátás transzportáció- és tranzakcióigénye nőtt, és ezt ellensúlyozandó nőhetett az igény a döntéshozatal központosítása iránt is. A másik ok pedig az általános piacosodás lehetett. Nyugat-Magyarországon a szomszédos örökös tartományok népességnövekedése miatt nőhetett a paraszti termények iránti külső kereslet.³² Ha a jobbágyok a pénzt preferálták, akkor pénzes felvásárlás nélkül az ellátási alap máshová került volna, és vissza kellett volna vásárolni (megemlítendő, az alapvető élelmiszerek ára nagymértékben változik a kínálat ingadozására).

A 19. század első fele a magyarországi kapitalizmus csírázásának ideje, tehát annak elemzése, vajon kik és miként vettek részt a császári-királyi hadsereg ellátásában, illetve milyen üzleti viszonyok alakultak ki és hagyományozódtak át, nem csupán a hadiszállítás működését, hanem a korszakban zajló gazdasági változások komplexebb megismerését is lehetővé teszi.

³⁰ MNL ZML, IV.1.b. 1843. augusztus 31. és szeptember 18. Nr. 2382. – Szerződés.

³¹ MNL ZML, IV.1.a. 1844. január 15. és február 10. Nr. 383. 228–230. p. A közgyűlési jegyzőkönyvi bejegyzéshez tartozó irat hiányzik.

³² Vö. például Horváth Gergely Krisztián: *Bécs vonzásában. Az agrárpiacosodás feltételrendszere Moson vármegyében a 19. század első felében.* Budapest, 2013.

